

ΑΝΕΠΙΤΥΧΕΙΣ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑΙ ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΥ
ΒΟΥΛΓΑΡΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΩΝ ΕΙΣ ΒΟΔΕΝΑ
(ΕΔΕΣΣΑ)

Υ Π Ο
ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΓΟΝΗ

Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δὲν ἐδημιούργησέ ποτε πρόβλημα γλώσσης εἰς τοὺς λαοὺς, οἱ ὅποιοι ἠσπάζοντο τὸν χριστιανισμόν καὶ προσήρχοντο εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς. Οὐδέποτε ὑπεστήριξε τὴν θεωρίαν περὶ τῶν τριῶν ἱερῶν γλωσσῶν, κατὰ τὴν ὑπόψιν ἡ λατρεία ἔπρεπε νὰ τελεῖται ἀποκλειστικῶς εἰς μίαν τῶν τριῶν ἱερῶν γλωσσῶν, ἢ τὴν ἑλληνικὴν ἢ τὴν ἑβραϊκὴν ἢ τὴν λατινικὴν. Ὅχι ἀπλῶς ἐπέτρεπεν εἰς ἕκαστον λαὸν νὰ ὑμνῇ τὸν Θεὸν εἰς τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν, ἀλλὰ καὶ ἐμερίμνα συνήθως ἢ ἴδια διὰ τὴν μετάφρασιν τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν εἰς τὰς γλώσσας τῶν λαῶν ποὺ προσήρχοντο εἰς τὸν χριστιανισμόν. Μήπως ἡ διάδοσις τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς σλαβικοὺς λαοὺς δὲν δεικνύει τὸ μεγαλεῖον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ τὸν οἰκουμενικόν της χαρακτῆρα; Οἱ ἀδελφοὶ ἱεραπόστολοι Κύριλλος καὶ Μεθόδιος ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλὰ δὲν ὑπεχρέωσαν τοὺς Σλάβους νὰ ὑμνοῦν τὸν Θεὸν εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Ἐδημιούργησαν ἀλφάβητον τῆς σλαβικῆς γλώσσης, μετέφρασαν τὰ λειτουργικὰ βιβλία εἰς τὴν σλαβικὴν καὶ ἐγένοντο οἱ θεμελιωταὶ τῆς σλαβικῆς γραμματείας. Τέλος δὲν ἐδίστασαν νὰ ἔλθουν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῶν Φράγκων, οἱ ὅποιοι ἠγωνίζοντο διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης εἰς τὴν λατρείαν, καὶ νὰ πείσουν καὶ αὐτὸν τὸν πάπαν περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν ὀρθοδόξων ἀπόψεων.

Δυστυχῶς ἡ γραμμὴ αὐτὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας δὲν ἐτηρήθη κατὰ τοὺς δύο τελευταίους αἰῶνας, διότι Ἐκκλησῖαι τινὲς τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολῆς μετετέραψαν εἰς ἐθνικιστικὰ ὄργανα καὶ διέσπασαν τὴν ἐνότητα τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ οἰκουμενικότης τοῦ χριστιανισμοῦ ἐλησμονήθη καὶ ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἐθνικότης τῶν πιστῶν ἐχρησιμοποιήθησαν ὡς κριτήρια διασπάσεως τῆς ἐνότητος τῆς Ὁρθοδοξίας. Δυστυχῶς μὲ βάσιν τὰ ἀνωτέρω κριτήρια ἀναζητεῖται σήμερον λύσις καὶ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως τῶν Ὁρθοδόξων τῆς διασποράς, ἐνῶ ἀναλαμβάνονται μονομερεῖς πρωτοβουλῖαι δι' αὐθαιρέτους καὶ ἀντικανονικὰς λύσεις. Οὕτως ἡ ἐκκλησιαστικὴ διοίκησις αὐτῶν ἐμφανίζεται ἀντίθετος πρὸς τὴν κανονικὴν τάξιν τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐντὸς τῆς αὐτῆς γεωγραφικῆς περιοχῆς ἐκάστη χριστιανικὴ ἐθνότης διατηρεῖ ἴδιαν ἱεραρχίαν καὶ ἴδιον κλῆρον καὶ αἱ δικαιοδοσίαι συγκροτοῦνται πρὸς ἀλλή-

λας. Αί διασπαστικά αὐταὶ τάσεις τῶν ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν ἔχουν βαρείας ἐπιπτώσεις ὄχι μόνον ἐπὶ τῆς διοικητικῆς ἐνότητος αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς προβολῆς καὶ ἀκτινοβολίας τῆς Ὀρθοδοξίας γενικῶς εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον, διότι εἰς τὰ ἔμματα τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, τῶν Διαμαρτυρομένων καὶ ὀλοκλήρου τοῦ κόσμου δὲν ἐμφανίζεται αὐτὴ ἠνωμένη καὶ πρότυπον πρὸς μίμησιν, ἀλλὰ διεσπασμένη καὶ σπαραττομένη.

Ἰπὸ τὸ πρῶτον τῶν ἀνωτέρω σκέψεων ἡ παρούσα μελέτη εἶναι ἐπικαιρος, διότι ἀναφέρεται εἰς διενέξεις τινὰς μεταξὺ τοῦ μητροπολίτου Βοδενῶν Ἀγαθαγγέλου καὶ τῶν βουλγαριστῶν τῆς μητροπόλεώς του, μὲ ἄλλους λόγους μεταξὺ ἐκπροσώπου τοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκπροσώπων τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀνεκίνησε φυλετικὸν ζήτημα καὶ μὲ κριτήριον τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν προσεπάθει νὰ δημιουργήσῃ μητροπόλεις ἐντὸς ἄλλων μητροπόλεων καὶ Ἐκκλησιῶν ἐντὸς ἄλλης Ἐκκλησίας.

Ὁ βουλγαρισμός, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς γλώσσης νὰ βουλγαροποιήσῃ ὀλόκληρον τὸν πληθυσμὸν τῆς Μακεδονίας, ἤρχισεν ἔντονον δρᾶσιν εἰς τὰ Βοδενὰ περίπου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 1870¹. Ἀπὸ Ἀπριλίου 1870 μητροπολίτης Βοδενῶν ἦτο ὁ Ἀγαθάγγελος², ὁ ὁποῖος διε-

1. Ἡ προγενεστέρα ἄποψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἔντονος δρᾶσις τοῦ βουλγαρισμοῦ ἤρχισε τὸ 1862, ὅτε ἐβουλγαροποιήθη καὶ ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, σήμερον δὲν εὐσταθεῖ, διότι ἐστηρίχθη εἰς ἓν κείμενον, ὅπου ὑπάρχουν λάθη μνήμης. Οὕτως ὁ Κώσσιος Παναγιώτου (ἰδὲ «Ἐδεσσα» 1ης Μαρτίου 1919) ἀναφέρει ὅτι ἡ βουλγαροποίησις τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἔλαβε χώραν τὴν 1ην Ἰουλίου 1862, καθ' ὃν χρόνον μητροπολίτης Βοδενῶν ἦτο ὁ Ἀγαθάγγελος. Τὴν ἄποψιν αὐτὴν δέχεται καὶ ὁ Γεώργιος Δημ. Γεωργιάδης (Γεωργίου Δ. Ημ. Γεωργιάδου, Ἡ βία βουλγαροποίησις τοῦ ἐν Ἐδέσῃ ἱεροῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ ἡ ἐπάνοδος του εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, Ἐδεσσαϊκὴ Α' (1964) φύλ. 20 τῆς 9 Φεβρουαρίου, σελ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Τὸ ἱστορικὸν ἐπιεσόδιον τοῦ προκρίτου Ἐδεσσαίου Κ. Παναγιώτου ὡς κατεγράφη εἰς τὴν ἐφημερίδα «Ἐδεσσα» τῆς 1ης Μαρτίου 1919, Ἐδεσσαϊκὴ Α' (1964) φύλ. 21 τῆς 16 Φεβρουαρίου, σελ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Πρόσθετοι πληροφορίες καὶ σχόλια ἐπὶ τοῦ ἄρθρου τοῦ προκρίτου Ἐδεσσαίου Κώσσιου Παναγιώτου, Ἐδεσσαϊκὴ Α' (1964) φύλ. 22 τῆς 23 Φεβρουαρίου, σελ. 3-4, φύλ. 23 τῆς 1ης Μαρτίου, σελ. 3 καὶ φύλ. 24 τῆς 8ης Μαρτίου, σελ. 3-4. Τοῦ αὐτοῦ, Τὰ ἐν Ἐδέσῃ Θεοφάνεια, Ἐδεσσαϊκὴ Α' (1963-1964) φύλ. 15 τῆς 5 Ἰανουαρίου 1964, σελ. 1, 3 καὶ 4). Ἡ ἀνωτέρω ἄποψις ἐλέγχεται ὡς ἀνακριβής: α) Διότι ὁ Ἀγαθάγγελος διετέλεσε μητροπολίτης Βοδενῶν κατὰ τὰ ἔτη 1870-1875. β) Κατὰ σύγχρονον σχεδὸν πηγὴν ἡ ἐναρξίς τῆς ἐντόνου δράσεως τοῦ βουλγαρισμοῦ συμπίπτει μὲ τὴν μετὰ τὴν τοῦ Νικοδήμου Βοδενῶν καὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὡς Βοδενῶν, ἡ ὁποία ἔγινε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1870 (Δ. Π., Ἐκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874, σελ. 6). γ) Εἰς τὴν πρώτην ἐπιστολὴν τοῦ Ἀγαθαγγέλου πρὸς τὸ Πατριαρχεῖον (9 Ἀπριλίου 1870) δὲν γίνεται μνεῖα τοῦ κινδύνου τοῦ βουλγαρισμοῦ, ἐνῶ ἀναφέρεται τὸ πρόβλημα τῶν ὀλίγων οὐνιτῶν τῶν Γιαννιτσῶν (Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 1, φ. 2α-2β). δ) Ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων δὲν εὐρίσκειτο εἰς τὰς χεῖρας τῶν βουλγαριστῶν, ὅτε ἤλθεν ὁ Ἀγαθάγγελος εἰς τὰ Βοδενὰ.

2. Ὁ Ἀγαθάγγελος ὑπηρέτησε τὴν Ἐκκλησίαν ὡς Πέτρας (μέχρι Ἀπριλίου 1870), Βοδενῶν (Ἀπρ. 1870-Δεκ. 1875) καὶ Στρωμνίτης (Δεκ. 1875-1887).

δέχθη τὸν Νικόδημον³. Ὁ Ἀγαθάγγελος, ἂν καὶ ἦτο δραστήριος κληρικός, δὲν ἠδυνήθη νὰ παρακολουθήσῃ τὴν κρυφίαν δρᾶσιν τῶν βουλγαριστῶν εἰς τὰ Βοδενά, διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἔναρξις τοῦ ἀγῶνος αὐτῶν κατὰ τῆς ἐπισήμου Ἐκκλησίας εὔρεν αὐτὸν ἀπροετοίμαστον. Ὁ ἐντόπιος βουλγαριστὴς Γεώργιος Γῶγος προσεκάλεσε τὸν ἡγούμενον τῆς μονῆς Κρατόβου καὶ πρῶην ἀγιοταφίτην Χατζηπαῦλον, διὰ νὰ ἡγηθῇ τοῦ ἀγῶνος τῶν βουλγαριστῶν κατὰ τοῦ Πατριαρχείου⁴. Οἱ βουλγαρισταὶ τῶν Βοδενῶν ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν Χατζηπαῦλον τὴν μητροπολιτικὴν ἔδραν τῶν Βοδενῶν καὶ ὑπεδέχθησαν αὐτὸν μὲ ἀρχιερατικὰς τιμάς⁵. Ὁ Ἀγαθάγγελος δι' ὅλων τῶν δυνάμεων τοῦ ἡγωνίσθη κατὰ τῶν βουλγαριστῶν καὶ ἐπέτυχε νὰ περιορίσῃ τὴν δρᾶσίν των, ἂν καὶ εὔρισκεν ἐμπόδια ὄχι μόνον εἰς τοὺς βουλγαριστὰς καὶ τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ἀλλὰ καὶ εἰς μερικοὺς προκρίτους, οἱ ὅποιοι ἐδημιούργησαν ἀντιδραστικὴν κίνησιν κατὰ τοῦ νέου μητροπολίτου⁶. Τελικῶς ἐπετεύχθη καὶ ἡ καθαίρεσις τοῦ Χατζηπαύλου ὑπὸ τοῦ πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, διότι οὗτος δὲν ἀνεγνώριζε τὸν μητροπολίτην ἢ τὸ πατριαρχεῖον καὶ ἐδημιούργει ταραχὰς (Αὐγούστος 1870)⁷.

Εἰς τὴν δρᾶσιν τοῦ βουλγαρισμοῦ εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Βοδενῶν ἀπὸ Ἀπριλίου 1870 μέχρι Σεπτεμβρίου 1871 ἀναφέρεται κῶδιξ τῆς μητροπόλεως Παραμυθίας, ὁ ὅποιος φέρει τὸν τίτλον «Μητρόπολις Βοδενῶν: Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας. Ἐν ἔτει σωτηρίῳ 1870 Μαΐου 1 ἐν Βοδανοῖς». Οὗτος περιέχει τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὡς καὶ τινὰ ἄλλα ἔγγραφα τῆς περιόδου αὐτῆς, εἶναι δὲ πολύτιμος πηγὴ τόσον διὰ τὴν τοπικὴν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν⁸. Ἀπὸ τὸν κώδικα αὐτόν, ὁ ὅποιος θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς, ἠντλήθη καὶ τὸ ὕλικόν διὰ τὴν σύνταξιν τῆς παρουσίας μελέτης. Ἡ μελέτη αὕτη θὰ καλύψῃ μικρὸν διάστημα μόνον τῆς ἀνωτέρω περιόδου, τὸ ὅποιον ἀρχίζει ἀμέσως μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χατζηπαύλου (Αὐγούστος 1870) καὶ τελειώνει μὲ τὴν πλήρη ἀποτυχίαν τῶν συμβιβαστικῶν προσπαθειῶν μεταξὺ τῶν βουλγαριστῶν καὶ τῶν πατριαρχικῶν εἰς Βοδενά (Δεκέμβριος 1870), θὰ παρουσιάσῃ δὲ ὄχι μόνον τὰς συμβιβαστικὰς προσπαθείας ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα, τὰ ὅποια παρεμβάλλονται καὶ βοηθοῦν εἰς τὴν κατανόησιν τῶν διαφόρων πτυχῶν τοῦ ὅλου θέματος.

3. Ὁ Νικόδημος μετετέθη ἀπὸ τὴν μητρόπολιν τῶν Βοδενῶν εἰς τὴν μητρόπολιν Προύσης.

4. (Μητρόπολις Βοδενῶν) Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 3, φ. 3α.

5. Αὐτόθι, ἐπιστ. 4, φ. 3β.

6. Δ. Π., Ἐκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874, σελ. 6.

7. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 21, φ. 13α-13β.

8. Ἡ ἱστορία τοῦ κώδικος εἶναι ἀπλή. Ὁ Ἀγαθάγγελος μετέφερεν αὐτὸν εἰς Στρώμνισαν, ὅπου μετετέθη. Ἀπὸ τὴν Στρώμνισαν ὁ διάδοχος αὐτοῦ Καλλίνικος (1887) μετέφερεν εἰς Κῶ (1893) καὶ τέλος εἰς τὴν μητρόπολιν Παραμυθίας (1900), ὅπου καὶ ἀνευρέθη.

Ἡ ἀνάγνωσις τῆς καθαιρέσεως τοῦ Χατζηπαύλου εἰς βλοῦς τοὺς ναοὺς τῶν Βοδενῶν εἶχεν ὡς προσωρινὸν ἀποτέλεσμα «οἰκιακὰς ἐριδας» τῶν βουλγαριστῶν, ἀλλ' ὁ Χατζηπαῦλος, παρὰ τὰς αὐστηρὰς ἀντιθέτους διαταγὰς τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἀπέστειλεν εἰς τὰ χωρία «ἀποστόλους», οἱ ὅποιοι ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέσυρον εἰς τὸν βουλγαρισμὸν τοὺς ἀπλοικοὺς χωρικοὺς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκήρυττον ἀνταρσίαν κατὰ τοῦ μητροπολίτου, διότι προέτρπεον αὐτοὺς νὰ μὴ καταβάλλουν εἰς τὸν μητροπολίτην τὴν νόμιμον «ἐπιχορήγησιν»⁹.

Οἱ βουλγαρισταὶ τῶν Βοδενῶν, ἐπειδὴ δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸν καθηρημένον Χατζηπαῦλον ὡς ἱερέα, τοῦλάχιστον διὰ μικρὸν χρονικὸν διάστημα, ἔφερον ἀπὸ τὸ Κιλίκις, τὸ ὅποιον ἦτο τότε ἡ «ἐστία τοῦ Βουλγαρισμοῦ»¹⁰, ἱερέα τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸν μόνον τὸ ἐπώνυμον¹¹. Ὀνομάζετο Νάκος¹². Οὗτος εἶχε χειροτονηθῆ παρ' ἐνορίαν ὑπὸ τοῦ Βελισσοῦ Γενναδίου¹³, ὁ ὁποῖος εἶχε προσχωρήσει εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ πατριαρχεῖον Κων/πόλεως δὲν ἀνεγνώριζε τὸ ἔγκυρον τῆς χειροτονίας του.

Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ ἱερέως τῶν οἱ βουλγαρισταὶ ἐζήτησαν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἀρχὴν νὰ δοθῆ εἰς τὸν Νάκον «ἡ ἄδεια νὰ ἱεροτελεστῆ», ἀλλ' ἀπέ-

9. Αὐτόθι, ἐπιστ. 21, φ. 13β.

10. Τὸ Κιλίκις ἦτο πρωτεύουσα τοῦ καζᾶ Ἀβρέτ Ἰσάρ, ποὺ ἐξετείνετο περίπου εἰς τὴν σημερινὴν ἔκτασιν τοῦ νομοῦ Κιλίκις. Αἱ πληροφορίες περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ καζᾶ εἶναι μεταγενέστεραι, ἀλλὰ δίδουν σαφῆ εἰκόνα τῶν ἀναλογιῶν τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων. Κατ' αὐτὰς οἱ κάτοικοι τοῦ καζᾶ ἀνῆρχοντο εἰς 44.000 περίπου. Ἀπὸ αὐτοὺς τὰ 2/3 περίπου ἦσαν σχισματικοὶ βουλγαρίζοντες καὶ οἱ ὑπόλοιποι Τοῦρκοι. «Ἕλληνες ὑπῆρχον μόνον 1080 (Ἀ ρ β α ν ἰ τ ο υ Ἀ ν δ ρ ε α Ι., Ἡ Μακεδονία εἰκονογραφημένη, Ἀθῆναι 1909, σελ. 119). Κατὰ τὴν βουλγαρικὴν ἄποψιν τὸν χριστιανικὸν πληθυσμὸν τοῦ καζᾶ ἀπετέλουσαν 28.168 ἔξαρχικοί, 376 πατριαρχικοί, 264 σερβίζοντες, 848 οὐνῖται, 96 διαμαρτυρούμενοι (ὄλοι οἱ ἀνώτεροι Βούλγαροι), 102 Βλάχοι καὶ 114 σιγγάνοι (B r a n c o f f D. M., La Macédoine et sa population chrétienne, Paris 1905, σελ. 98-99). Διὰ τὴν δρᾶσιν τῆς βουλγαρικῆς προπαγάνδας εἰς τὴν περιοχὴν βλέπε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀ θ α ν α σ ῖ ο υ Ἀ Ἀ γ γ ε λ ο π ο ὑ λ ο υ. Αἱ ἔξναι προπαγάνδαι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Πολυανῆς κατὰ τὴν περίωδον 1870-1912, Θεσσαλονίκη 1973.

11. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 22, φ. 13β-14α.

12. Αὐτόθι, ἐπιστ. 67, φ. 46α.

13. Εἰς τὸν κῶδικα ἀναφέρεται ὅτι ὁ Νάκος ἐχειροτονήθη παρ' ἐνορίαν ὑπὸ τοῦ «ἀγ(ίου) Βελισσοῦ». Μητροπολίται Βελισσοῦ κατὰ τὴν πρὸ τοῦ 1870 περίωδον ποὺ προσεχώρησαν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν ἦσαν ὁ Αὐξέντιος (εἶτα Δυρραχίου) καὶ ὁ Γεννάδιος. Ὁ Αὐξέντιος ὅμως, ὁ ὁποῖος ὑπηρέτησε τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως ὡς ἐπίσκοπος Διοπόλεως καὶ μητροπολίτης Ἐρσεκίου, Βελισσοῦ καὶ Δυρραχίου, καθηρέθη τὴν 24ην Φεβρουαρίου 1861 καὶ ἀπέθανεν εἰς τὸ Μεσοχώριον τὴν 1ην Φεβρουαρίου 1865. Κατὰ συνέπειαν δὲν θὰ ἀνεφέρετο ὡς «ἄγιος Βελισσοῦ» ὑπὸ τοῦ Ἀγαθαγγέλου. Ὁ Νάκος θὰ ἐχειροτονήθη ὑπὸ τοῦ Γενναδίου. Οὗτος ὑπηρέτησε τὸ Πατριαρχεῖον ὡς ἐπίσκοπος Μυρέων καὶ μητροπολίτης Δυρραχίου, Δεβρών καὶ Βελισσοῦ. Κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1868 ἀπεχώρησε τοῦ Πατριαρχείου καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Βουλγαρικὴν Ἐξαρχίαν. Καθηρέθη ὑπὸ τῆς συνόδου τοῦ πατριαρχείου (1872), ἡ ὁποία ἐκήρυξε τὴν Βουλγαρικὴν Ἐκκλησία σχισματικὴν.

τυχον (Σεπτέμβριος 1870)¹⁴. Φαίνεται ὅτι ἡ τουρκικὴ ἀρχὴ παρέπεμψεν αὐτοὺς εἰς τὸν μητροπολίτην των. Διὰ τοῦτο ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἑξ βουλγαριστὰς μετέβη εἰς τὴν Μητρόπολιν (28 Ὀκτωβρίου 1870) καὶ ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν μητροπολίτην νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν ἱερέα των καὶ νὰ παραχωρήσῃ ναόν, ὅπου θὰ τελεῖται ἡ λατρεία «βουλγαριστί». Ὁ Ἀγαθάγγελος δὲν ἔδωσεν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ αἶτημα τῶν βουλγαριστῶν, ἀλλ' ἐζήτησε νὰ τηρηθῇ ἡ κανονικὴ διαδικασία. «Τοῖς εἶπον», ἀναφέρει, «ὅτι πρέπει νὰ ἀναφερθῶσι δι' ἀναφορᾶς των περὶ τούτου, ἐν ἧ πρώτων θὰ δεῖξωσιν, ὅτι ἀναγνωρίζουσι τὴν Ἐκκλησίαν, συνεπῶς δὲ καὶ ἐμὲ ὡς κυριάρχην των, καὶ ὅτι τὸ ζήτημά των εἶναι γλώσσης μόνον ζήτημα καὶ οὐχὶ θρησκευτικόν, καὶ τότε ἀφοῦ γίνῃ σύσκεψις μετὰ τῶν προϋχόντων τῆς πόλεως, ἂν κριθῇ εὐλογον, ἡμπορεῖ νὰ τοῖς δοθῇ ἄδεια»¹⁵.

Ἡ θέσις αὕτη τοῦ Ἀγαθαγγέλου εὐρίσκεται ἐντὸς τῶν κανονικῶν πλαισίων τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ βουλγαρισταί, ἀφοῦ ἦσαν ὁρθόδοξοι, ἔπρεπε νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν μητροπολίτην τῆς περιοχῆς ἐντὸς τῆς ὁποίας διέμενον καὶ τὸ πατριαρχεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐξηστᾶτο ἡ μητρόπολις. Ἡ μὲν ἐξάρτησις ἐκ τοῦ μητροπολίτου ἐσημαίνε δύο τινά: Ἡ τὴν δημιουργίαν νέας βουλγαρικῆς μητροπόλεως ἐντὸς ἄλλης μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν καθηρημένον Χατζηπαῦλον ἢ τὴν δημιουργίαν μιᾶς παρασυναγωγῆς, τῆς ὁποίας οἱ κληρικοὶ θὰ προήρχοντο ἀπὸ ἄλλας μητροπόλεις. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὡς κριτήριον διχοτομήσεως τῆς μητροπόλεως θὰ ἐλαμβάνετο ἡ διαφορὰ τῆς γλώσσης, ἀλλὰ ὀπισθεν τῆς γλώσσης ἐκρύπτετο ἡ προσπάθεια βουλγαροποιήσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Τὸ πατριαρχεῖον ἠδύνατο καὶ ἔπρεπε νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τέλεσιν τῆς θείας λατρείας εἰς τὴν σλαβονικὴν ἐκεῖ, ὅπου ὑπῆρχον χριστιανοί, οἱ ὅποιοι ὠμίλουσαν τὸ σλαβομακεδονικὸν ἰδίωμα, ἀλλ' εὐρίσκετο εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν, διότι ἐγνώριζεν ὅτι δὲν ὑφίστατο θέμα γλώσσης, ἀλλὰ προσπάθεια δημιουργίας ἀνεξαρτήτου βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας ἐντὸς τῆς δικαιοδοσίας ἄλλης Ἐκκλησίας ὡς προϋποθέσεως δημιουργίας βουλγαρικοῦ κράτους. Γεννᾶται τὸ εὐλογον ἐρώτημα: Ἐπρεπε τὸ πατριαρχεῖον νὰ υποθάλψῃ αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, ὁ ὁποῖος δὲν ἔκαμε διάκρισιν κανονικῶν καὶ ἀντικανονικῶν κριτηρίων; Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἡ ἀπάντησις εἶναι εὐκόλος. Οἱ βουλγαρισταὶ τῶν Βοδενῶν δημιουργοῦν πρόβλημα γλώσσης εἰς τὴν λατρείαν, ἀλλὰ δὲν ἀπευθύνονται εἰς τὸν μητροπολίτην των. Καλοῦν κατ' ἀρχὰς τὸν Χατζηπαῦλον ἀπὸ τὸ Κράτος καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸν ἱερέα Νάκον ἀπὸ τὸ Κιλίκις καί, ἀφοῦ ἀποτυγχάνουν νὰ λάβουν ἄδειαν ἀπὸ τὴν τουρκικὴν ἀρχήν, διὰ νὰ τελοῦν τὴν λατρείαν εἰς τὴν σλαβονικὴν διὰ τῶν ἱερέων των, τότε ἀπευθύνονται πρὸς τὸν μητροπολίτην των. Ὁ μητροπολίτης βεβαίως δὲν ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρίσῃ τοὺς βουλγαριστὰς κληρικοὺς, οἱ ὅποιοι ἐπεβάλλοντο ἔξωθεν, ἀλλ' ἠδύνατο καὶ εἶχε καθῆκον

14. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 22, φ. 13β-14α.

15. Αὐτόθι, ἐπιστ. 23, φ. 14α-15α.

νά επιτρέψη τὴν τέλεσιν τῆς λατρείας εἰς τὴν σλαβονικὴν ὑπὸ δύο ὅμως προϋποθέσεις· πρῶτον ἂν ὑφίστατο πραγματικὴ ἀνάγκη καὶ δεύτερον ἂν αἱ νέαι αὗται χριστιανικαὶ κοινότητες, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐτέλουν τὴν λατρείαν εἰς τὴν σλαβονικὴν θὰ ἀνεγνώριζον μητροπολίτην καὶ πατριαρχεῖον καὶ δὲν θὰ μετετρέποντο εἰς ἐστίας ἀνταρσίας κατὰ τοῦ πατριαρχείου.

Οἱ βουλγαρισταὶ ἀπεγοητεύθησαν ἀπὸ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Ἁγαθαγγέλου, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν δὲν ἐπέτυχον νὰ δεσμεύσουν αὐτὸν διὰ προφορικῆς τούλάχιστον ὑποσχέσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ θὰ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπογράψουν τὴν ἀναφορὰν καὶ οὕτω θὰ ἀνεγνώριζον τὸ Πατριαρχεῖον Κων/πόλεως, ἀναγνώρισιν τὴν ὁποῖαν ἐπεθύμουν νὰ ἀποφύγουν, καὶ θὰ ἀπεκαλύπτοντο τὰ ὀνόματα καὶ τὸ ὀλιγάριθμον αὐτῶν¹⁶. Διὰ τοῦτο καὶ εἶπον, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἁγαθάγγελος, «ὅτι ἀναγνωρίζουσι καὶ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐμέ, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ ἀναφορὰ περὶ τούτου ἀπαιτεῖται καιρὸς, καὶ ὅτι εἶναι πολλοί, οἵτινες καίτοι θέλοντες τούτο δὲν θὰ ὑπογράψωσι, καὶ ὅτι εἶναι καλὸν νὰ ἐρωτηθῶσιν ἐπ' ἐκκλησίας καὶ ἄλλα ἄρρητα θέματα». Ἀντελήφθησαν δηλαδὴ ὅτι δὲν ἤδυνήθησαν νὰ παγιδεύσουν τὸν Ἁγαθάγγελον καὶ προσεπάθουν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀποφύγουν τὴν ὑποβολὴν ἀναφορᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ παγιδεύσουν τὸν μητροπολίτην διὰ τῆς προτάσεως (νὰ ἐρωτηθῶσιν ἐπ' ἐκκλησίας). Τελικῶς «ἀπῆλθον ἀνευ ἀποτελέσματος»¹⁷.

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Χατζηπαῦλος μὲ τοὺς «ἀποστόλους» του συνέχιζε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ μητροπολίτου μὲ τὸ σύνθημα νὰ μὴ πληρώνουν οἱ χωρικοὶ τὴν ἐπιχορήγησιν. Τὸ σύνθημα τοῦτο εὑρίσκει πρόσφορον ἔδαφος, «ἐπειδὴ», ὡς ἀναφέρει χαρακτηριστικῶς ὁ Ἁγαθάγγελος, «οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται εὐκολώτερα εἰς τὸ μὴ δίδειν»¹⁸. Ὁ μητροπολίτης δὲν ἐπεθύμει νὰ σκληρύνῃ τὴν στάσιν του καὶ ἐφέρετο (μὲ τὸν πλέον ἥπιον τρόπον)¹⁹. Αἱ μόναι ἐνέργειαι τοῦ ἦσαν αἱ ἀποστολαὶ ἐπιστολῶν πρὸς τὸ πατριαρχεῖον, τὸν μητροπολίτην Θεσσαλονίκης Νεόφυτον καὶ τὸν Μουτσεαρίφ Μπέην Θεσσαλονίκης, διὰ νὰ βοηθήσουν αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον του καὶ προλάβουν οὕτω τὰς ταραχὰς²⁰.

Οὐδείς ὅμως ἤδυνήθη νὰ προλάβῃ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα ἐξείλιχθησαν ραγδαίως. Τὴν 31ην Ὀκτωβρίου, παραμονὴν τῆς ἑορτῆς τῶν ἁγίων Ἀναργύ-

16. Εἶναι δύσκολον νὰ προσδιορίσῃ τις τὸν ἀριθμὸν τῶν βουλγαριστῶν τῶν Βοδενῶν, φαίνεται ὅμως ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν δὲν ἦτο μέγας. Ὁ Ἁγαθάγγελος ἀναφέρει ὅτι οἱ βουλγαρισταὶ, οἱ ὁποῖοι ἔφεραν τὸν ἱερέα ἀπὸ τὸ Κιλίκις, ἦσαν «τριάκοντα τὸν ἀριθμὸν» (ἐπιστ. 22, φ. 13β). Τὸ 1873 ἀναφέρεται ὅτι «ἠσπᾶσθησαν καὶ διατηροῦσιν» τὸν βουλγαρισμὸν «εἰσέτι 60 περίπου οἰκογένεια» (Δ. Π., "Ἐκθεσις τῆς κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Βοδενῶν διανοητικῆς ἀναπτύξεως, Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1874, σελ. 6).

17. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 23 καὶ 24, φ. 14α-15β.

18. Αὐτόθι, φ. 14β-15β.

19. Αὐτόθι, ἐπιστ. 24, φ. 15β.

20. Αὐτόθι, ἐπιστ. 23, 24 καὶ 25.

ρων, ἐνῶ ὁ Ἀγαθάγγελος ἀπουσίαζεν εἰς Γιαννιτσά καὶ αἱ θύραι τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἦσαν ἀνοικταί, διὰ τὸ νὰ προσέρχωνται ἐλευθέρως καὶ διανυκτερεύουσι χάριν ἰάσεως οἱ προσκυνηταί, οἱ «βουλγαρισταὶ προέβησαν εἰς τολμηρότερον διάβημα». Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτὸς εἰσῆλθον μετὰ τοῦ ἱερέως τῶν εἰς τὸν ἀφύλακτον ναὸν καὶ ἱερουργήσαν. Οἱ ὑπόλοιποι χριστιανοὶ τῶν Βοδενῶν ἠναγκάσθησαν νὰ λειτουργηθοῦν εἰς τοὺς ἄλλους ναοὺς τῆς πόλεως καὶ διεμαρτυρήθησαν διὰ τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Καϊμακάμ Πασᾶν, ὁ ὁποῖος ἐνημέρωσε τηλεγραφικῶς τὸν διοικητὴν τοῦ εἰς Θεσσαλονίκην καὶ ἐζήτησεν ὁδηγίαν²¹. Ὁ Μουτσαρίφ «διέταξεν αὐστηρὰ νὰ παύσωσι τῶν ταραχῶν», ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ βουλγαρισταὶ προκλητικῶς διὰ τοῦ Χατζηπαύλου ἀπήντησαν «ὅτι καὶ ἕκαμον καὶ πάλιν θὰ κάμουν», διέταξε νὰ σταλοῦν εἰς τὴν Θεσσαλονίκην «οἱ ἀρχηγοὶ τῆς στάσεως». Τελικῶς ἐστάλησαν τέσσαρες ἐκ τῶν στασιαστῶν²². Ἡ ἀνταρσία τῶν βουλγαριστῶν ἐλάμβανεν ἀνησυχητικὰς διαστάσεις. Ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας χρονολογίας καὶ ἐξῆς ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων μετατρέπεται εἰς θέατρον συγκρούσεων βουλγαριστῶν καὶ πατριαρχικῶν (γραικιστῶν).

Μετὰ τρεῖς ἡμέρας (4 Νοεμβρίου 1870), οἱ βουλγαρισταὶ ἔθραυσαν τὴν θύραν τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, ἐξεδίωξαν τοὺς φύλακας καὶ ἱερουργήσαν. Κατὰ τὴν ἀποχώρησίν των ἐκ τοῦ ναοῦ ἐτοποθέτησαν νέα κλεῖθρα καὶ βουλγαριστὰς φρουροὺς, διὰ νὰ διατηρήσουν οὕτως αὐτὸν ὑπὸ τὴν κατοχὴν των. Ἡ τοπικὴ ἀρχὴ εἰδοποιήθη περὶ τοῦ συμβάντος, ἀλλ' ἀπήντησαν «ὅτι δὲν ἐπεμβαίνει εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά». Ὁ Ἀγαθάγγελος δι' ἐγγράφων ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν τοπικὴν ἀρχὴν τὴν «ἀποπομπὴν» τῶν ταραχοποιῶν ἱερέων καὶ συγχρόνως παρέδωκεν ἀντίγραφον ἀναφορᾶς τῶν χριστιανῶν, τὸ ὁποῖον ἔφερε τετρακοσίας περίπου ὑπογραφάς. Ἡ ἀδιαφορία ὅμως τῆς τοπικῆς ἀρχῆς συνεχίζετο. «Ὁ λαὸς τῆς πόλεως ἐρεθισμένος διὰ τὴν καταπάτησιν τοῦ ναοῦ, διὰ τὴν θραῦσιν τῶν θυρῶν, διὰ τὴν εἰς τὴν θρησκείαν ἐξύβρισιν καὶ τὴν ἀδιαφορίαν» τῆς τοπικῆς ἀρχῆς ἀντέδρασε δυναμικῶς. Εἰς τὰς δύο τῆς νυκτὸς τῆς 12ης Νοεμβρίου 1870 πεντακόσιοι περίπου χριστιανοὶ μετέβησαν εἰς τὴν ἔδραν τῆς τοπικῆς ἀρχῆς καὶ ἀπήτησαν νὰ ἐκδιωχθοῦν ἀμέσως οἱ ταραχοποιοὶ ἱερεῖς, νὰ τιμωρηθοῦν οἱ βουλγαρισταί, οἱ ὅποιοι ἔθραυσαν τὰς θύρας τοῦ ναοῦ καὶ παραμένουν εἰς αὐτόν, διὰ νὰ διατηρήσουν αὐτόν ὑπὸ τὴν κατοχὴν των, καὶ τέλος νὰ δοθοῦν αἱ κλεῖδες εἰς τὴν Μητρόπολιν. Ὁ Καϊμακάμης πρὸ τοῦ κύματος αὐτοῦ τῆς ἀγανακτήσεως τοῦ λαοῦ ὑπεχώρησεν, ἔστειλε δύναμιν, ἡ ὁποία ἐξέβαλε τοὺς βουλγαριστὰς, ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς ὅτι θὰ παραδώσῃ τὰς κλεῖδας εἰς τὴν Μητρόπολιν καὶ τέλος ἐτηλεγράφησε περὶ τῶν γεγονότων εἰς τὸν Μουτσαρίφ Μπέην²³.

21. Αὐτόθι, ἐπιστ. 25 καὶ 26.

22. Αὐτόθι, ἐπιστ. 26, φ. 16β-17α.

23. Αὐτόθι, ἐπιστ. 26, φ. 16β-17β.

Αἱ ὑποσχέσεις τοῦ Καϊμακάμη δὲν ἐπραγματοποιήθησαν καὶ αἱ κλειῖδες δὲν ἐπεστράφησαν εἰς τὴν Μητρόπολιν. Οἱ μὴ βουλγαρισταὶ χριστιανοί, οἱ ὁποῖοι κατηθύνοντο ὑπὸ ἰσχυρᾶς κατὰ τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἀντιπολιτεύσεως, ἐστράφησαν κατὰ τοῦ ἀρχιερέως των. Συνέταξαν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀγαθάγγελον, διὰ τῆς ὁποίας ἐμμέσως κατηγόρουν αὐτὸν δι' ἀδιαφορίαν περὶ τὰ δίκαιά των. Δι' αὐτῆς ἐζήτουν ἢ νὰ ἐνεργήσῃ νὰ ἐπιστραφοῦν τὰ κλειῖθρα εἰς τοὺς νομίμους κυρίους των καὶ νὰ ἐκδιωχθοῦν οἱ ταραχοποιοὶ ἱερεῖς ἢ νὰ δώσῃ τὴν παραίτησίν του, διὰ νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν ἄλλος, ὁ ὁποῖος θὰ δύναται νὰ προστατεύῃ τὰ δίκαιά των. Ὁ Ἀγαθάγγελος ἐθορυβήθη καὶ ἠτοίμασε τουρκικὴν μετὰφρασιν τῆς ἀναφορᾶς, διὰ νὰ ἀποστείλῃ αὐτὴν διὰ τοῦ Θεσσαλονίκης πρὸς τὸν Μουτσαρίφ Μπέην²⁴. Φαίνεται ὅμως ὅτι τελικῶς ἡ ἀναφορὰ δὲν ἀπεστάλη²⁵.

Αἱ ἐπανειλημμένα διαμαρτυρία τῶν μὴ βουλγαριστῶν χριστιανῶν καὶ τοῦ Ἀγαθαγγέλου πρὸς τὰς τουρκικὰς ἀρχὰς ἔφερον ἐνωρὶς ἐνθαρρυντικὰ ἀποτελέσματα. Ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ὁ Μουτσαρίφ εἰς τρία τηλεγραφήματά του (12 Νοεμβρίου 1870) ἀπλῶς προέτρεπε «νὰ παύσωσιν αἱ ταραχαί» χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τι «περὶ τῶν δικαίων ἀπαιτήσεων τοῦ λαοῦ», εἰς τὸ τέταρτον τηλεγράφημά του περιληπτικῶς ἀνέφερε τὰ ἐξῆς: «Ὁ Ἀρχιερεὺς εἶναι ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἀναγνωρισμένος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ἡ διοικήσις αὐτῶν ἀνήκει αὐτῷ καὶ οὐδενὶ ἑτέρῳ. Κατὰ συνέπειαν, ὅθεν ἐδόθη εἰς ἡμεριναμὲς τῷ Γῶγῳ καὶ ἐπιστολὴ παρὰ τοῦ ἀγ(ίου) Θεσσαλονίκης, ὅπως ἐλθὼν αὐτοῦ ἀναγνωρίσῃ μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὸν Ἀρχιερέα του, καὶ οὕτω προβῇ εἰς τὰς ἀξιώσεις του»²⁶. Αἱ τουρκικαὶ ἀρχαί, ἂν καὶ ἐξηγοράζοντο κρυφίως ὑπὸ τῶν βουλγαριστῶν, ἀντελήφθησαν ὅτι ὑπῆρχε κίνδυνος γενικεύσεως τῶν βιαιοτήτων καὶ τῶν συγκρούσεων καὶ ὅτι τὸ κῦρος τοῦ μητροπολίτου, ὁ ὁποῖος ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὸ χριστιανικὸν στοιχεῖον ἐναντι τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας, διὰ τῆς ἀνταρσίας τῶν βουλγαριστῶν ἐξεμηδενίζετο. Διὰ νὰ ὑψώσῃ τὸ κῦρος τοῦ Ἀγαθαγγέλου ὁ Μουτσαρίφ ἐτόνισεν, ὅτι ὁ μόνος ὑπεύθυνος ὡς πρὸς τὴν διοικήσιν τῶν χριστιανῶν εἶναι ὁ μητροπολίτης καὶ μόνον αὐτός. Ἐπειτα ἐτόνισεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ θὰ πρέπει νὰ λύουν τὰς μεταξὺ των διαφορὰς πάντοτε μὲ τὴν συνεργασίαν τοῦ ἀρχιερέως των. Κατὰ συνέπειαν καὶ ὁ Γῶγος ὡς χριστιανὸς ὤφειλε κατ' ἀρχὰς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Ἀγαθάγγελον καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκθέσῃ εἰς αὐτὸν «τὰς ἀξιώσεις του». Θὰ ἀνέμενέ τις ὅτι μετὰ ταῦτα θὰ ἤρχετο ἡ ποθητὴ εἰρήνη, ἀλλὰ ματαίως.

Οἱ βουλγαρισταὶ παρὰ τὰς σαφεῖς ἐντολάς τοῦ Μουτσαρίφ ἠρνήθησαν νὰ παραδώσουν τὰ κλειῖθρα τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων εἰς τὴν Μητρόπολιν. Ὁ ναὸς μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν βουλγαριστῶν ἐξ αὐτοῦ ἐφρουρεῖτο

24. Αὐτόθι, ἐπιστ. 28, φ. 19α.

25. Αὐτόθι, ἐπιστ. 29, φ. 19β.

26. Αὐτόθι, ἐπιστ. 27, φ. 17β-18α. Πρβλ. καὶ ὑστερόγραφον φ. 18α-18β.

ὑπὸ Τούρκων χωροφυλάκων. Ὁ Ἀγαθάγγελος, διὰ τὴν «μὴ μείνη ὁ λαὸς ἐρεθισμένος», ἤνοιξε τὸν ναόν, ἂν καὶ δὲν παρεδόθησαν αἱ κλεῖδες²⁷.

Οἱ βουλγαρισταί, μετὰ τὴν δευτέραν ἀποτυχίαν τῶν τῶν πείσων τὴν τουρκικὴν ἀρχὴν νὰ ἀναγνωρίσῃ τοὺς ἱερεῖς τῶν καὶ τὴν ἐπιτρέψῃ τὴν ἐλευθέραν ἀσκήσιν τῆς δραστηριότητός τῶν πρὸς βουλγαροποίησιν τοῦ πληθυσμοῦ, κατέφυγον εἰς τὸν μητροπολίτην τῶν, διὰ τὴν ἀναγνωρίσων, συμφώνως πρὸς τὰς διαταγὰς τοῦ Μουτσαρῖφ, καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ ἐκθέσων τὰ αἰτήματά τῶν. Καὶ πάλιν ἐπανέλαβον τὸ παλαιὸν αἶτημά τῶν. Ἐζήτησαν νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, διὰ τὴν τελοῦν ἐκεῖ τὴν λατρειάν εἰς τὴν σλαβονικὴν, καὶ νὰ ἀναγνωρισθῶν οἱ ἱερεῖς τῶν, δηλαδὴ ὁ καθηρημένος Χατζηπαῦλος καὶ ὁ ἱερεὺς Νάκος. Ὁ Ἀγαθάγγελος προσθέτει ὅτι οἱ βουλγαρισταί ἐζήτησαν «καὶ ἄλλα τοιαῦτα ληρήματα», ἀλλὰ δὲν ἀναφέρει στοιχεῖόν τι, τὸ ὁποῖον θὰ μᾶς ἐβοήθει νὰ ἀνεύρωμεν τὰς ἄλλας ἀπαιτήσεις τῶν βουλγαριστῶν²⁸.

Ὁ Ἀγαθάγγελος εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν βουλγαριστῶν ἔδωκεν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν, ἂν καὶ ὁ ἡμεριναμὲς πρὸς τὸν Γῶγον ἐζήτηε ἐκ μέρους τοῦ μητροπολίτου παραχωρήσεις πρὸς τοὺς βουλγαριστάς. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνεύσῃ τις τὴν σκλήρυνσιν τῆς στάσεως τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἔναντι τῶν βουλγαριστῶν; Μήπως δὲν ἀνεγνώρισαν αὐτὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν δι' ἐγγράφου ἀναφορᾶς ἢ μήπως ἀντελήφθη πλήρως τοὺς σκοποὺς τῶν; Πιθανώτερον εἶναι τὸ δεύτερον. Οὗτος ἀντελήφθη ὅτι ἦτο ἀδιανόητος ἡ συνεργασία μετὰ τῶν βουλγαριστῶν, ἐὰν αὐτοὶ κατηθύνοντο ὑπὸ τοιούτων ταραχοποιῶν ἱερέων. Οἱ βουλγαρισταί, κατὰ τὸν Ἀγαθάγγελον, περιφρονοῦν τὰς διαταγὰς τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἠρνήθησαν νὰ παραδώσων τὰ κλεῖθρα εἰς τὸν ναόν, καὶ ἀναγνωρίζουν προσποιητῶς αὐτὸν ὡς Ἀρχιερέα τῶν, διὰ τὴν ἀναγνωρίσῃ αὐτὸς ἐν συνεχείᾳ τοὺς ἱερεῖς τῶν, οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ εἶναι καθηρημένοι, «παραβιάζουσι τὰς ἐκκλησίας θραύοντες τὰς θύρας αὐτῶν, ἐκδίδουσιν ἀδείας παρανόμων γάμων καὶ προβαίνουσιν εἰς στέψιν βου βαθμοῦ ἐξ αἵματος²⁹, καὶ ἄλλα πλεῖστα ἀτοπήματα πράττουσιν». Ἡ «ἐφετῆ ἡσυχία» θὰ ἤρχετο μόνον διὰ τῆς ἀποπομπῆς τῶν δύο ἱερέων, τοῦτο δὲ ἐξ ἄλλου ἦτο καὶ γενικὴ θέλησις τοῦ λαοῦ. Τὰς ἀνωτέρω σκέψεις του ὁ Ἀγαθάγγελος διετύπωσε εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὸν Θεσσαλονίκης μετὰ τὴν παράκλησιν νὰ ἀνακοινώσῃ αὐτὰς εἰς τὸν Μουτσαρῖφ (20 Νοεμβρίου 1870)³⁰.

Ἡ σκληρὰ στάσις τοῦ Ἀγαθαγγέλου ἐσκλήρυνε καὶ τὴν στάσιν τῶν

27. Αὐτόθι, φ. 18β.

28. Αὐτόθι, ἐπιστ. 27, φ. 18β.

29. Ἀναφέρεται εἰς τὴν 27ην ἐπιστολὴν ὅτι ὁ καθηρημένος Χατζηπαῦλος, ὁ ὁποῖος ἐξε-ἔλει χρεὴ ἀρχιερέως, «ἐκδίδει ἀδείας παρανόμων γάμων, συγχωρήσας νὰ προβῇ ὁ ἱερεὺς του εἰς στέψιν μιᾶς φυγάδος ἐκ τῆς ἐπαρχίας τοῦ ἁγ(ίου) Μογλινῶν βου βαθμοῦ ἐξ αἵματος».

30. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 29, φ. 19β-20α.

βουλγαριστών. Περί τὸ τέλος Νοεμβρίου 1870 καὶ πάλιν οἱ βουλγαρισταί, ἐνῶ ὁ Ἀγαθάγγελος εὕρισκετο εἰς Γιαννιτσά, παρεβίασαν τὰς θύρας τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων καὶ «ιεροῦργησαν»³¹. Βεβαίως οὗτοι ἀπεμακρύνθησαν ἀργότερον ὑπὸ Τούρκων χωροφυλάκων, ἀλλ' ἐσύλησαν σκευὴ τινὰ τοῦ ναοῦ³². Μεταξὺ ἄλλων ἤρπασαν χρυσοῦν εὐαγγέλιον, ἀργυροῦν δισκοπότηρον καὶ ἐξαπτέρυγα³³.

Αἱ συνεχεῖς παραβιάσεις τῶν θυρῶν τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων ἐδημιούργουν ὀξύτητα εἰς τὰς σχέσεις βουλγαριστῶν καὶ πατριαρχικῶν. Ἡ ὀξύτης ὅμως αὐτὴ δὲν ἦτο ἀρεστὴ εἰς τὸν Ἀγαθάγγελο, τὸν ὁποῖον διέκρινε πνεῦμα μετριοπαθείας. Διὰ τοῦτο καὶ ἐμερίμνησε διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐπαρχίας του. Εἰς τὴν προσπάθειάν του συνέβαλον καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν Βοδενῶν, μέρος τῶν ὁποίων ἀντεπολιτεύετο τὸν μητροπολίτην των. Συμφώνως πρὸς τὰς ὑψηλὰς διαταγὰς τοῦ ἡμεριναμέ, ὁ ὁποῖος ἐζήτηε παραχωρήσεις ἐκ μέρους τοῦ Ἀγαθαγγέλου πρὸς τοὺς βουλγαρισταί, ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὀδηγίας τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης, συνεδρίασαν οἱ πρόκριτοι καὶ ὁ Ἀγαθάγγελος (ἀρχαὶ Δεκεμβρίου 1870) καὶ ἀπεφάσισαν «ἀπὸ κοινοῦ» περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ ἀνεστάτωνα τὰ Βοδενά. Ἡ ἀπόφασίς των εἶναι πραγματικῶς ἱστορικὴ. Παραθέτομεν ἀποσπάσματα κειμένων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀνωτέρω ἀπόφασιν:

«Συμφώνως μὲ τὰς ὑψηλὰς διαταγὰς τοῦ ἡμεριναμέ καὶ τὰς ὀδηγίας τῆς Ὑμ(ετέρας) Παναγιότητος ἐγένετο συνεδρίασις τῶν προκρίτων, καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀπεφασίσθη καὶ προσεκλήθη εἰς ἱερεὺς γινώσκων κάλλιστα τὴν Σλαβικὴν, ὅστις θὰ ἱερουρ(γ)ῆ ἐναλλάξ καὶ εἰς τὰς τρεῖς Ἐκκλησίας³⁴... Παρακαλῶ δὲ νὰ διαβιβάσῃ ταῦτα καὶ τῇ Αὐτοῦ Ἐξοχότητι, ὅπως διατάξῃ τὴν ἐντεῦθεν ἀπομάκρυνσιν τῶν ταραξιῶν ἱερέων, καὶ μὴ ἀναγνωρίζοντων τὴν Ἐκκλησιαν χάριν τῆς ἡσυχίας τοῦ τόπου, περὶ ἧς τόσον πολὺ κήδεται ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης»³⁵.

«Συνεπεῖα τῶν ἐπανεπιλημμένων πραξικοπημάτων καὶ τῆς ἐπὶ τούτοις ἀδιαφορίας τῆς τοπικῆς ἀρχῆς, ἠναγκάσθη συσκεφθεὶς μετὰ τῶν λοιπῶν πολιτῶν νὰ μετακαλέσω ἱερέα τινὰ ἐκ τοῦ χωρίου Τσίσιγας³⁶ τῆς ταπεινῆς παροικίας μου, γνωρίζοντα καλῶς τὴν σλαβονικὴν, ὅπως ἱερουρῆ ἢ σλαβονιστὶ καὶ

31. Αὐτόθι, ἐπιστ. 31, φ. 20β-21α.

32. Αὐτόθι, ἐπιστ. 33, φ. 21β καὶ ἐπιστ. 35, φ. 22α.

33. Αὐτόθι, ἐπιστ. 39, φ. 26α.

34. Εἰς τὴν Ἐδεσσαὺν κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ἐλειτούργουν μόνον τρεῖς ναοί, ἦτοι ὁ μητροπολιτικὸς ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ ὁποῖος εἶχε μετονομασθῆ εἰς ναὸν τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Ἐλεούσης καὶ ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων (Σ τ ο υ γ ι α ν ν ἄ κ η Εὐ σ τ α θ ί ο υ Ἰ., Ἐδεσσα ἢ Μακεδονικὴ ἐν τῇ ἱστορίᾳ, Θεσσαλονικὴ 1933, σελ. 240).

35. Κῶδιξ τῆς ἀλληλογραφίας, ἐπιστ. 32, φ. 21α.

36. Νῦν Σταυροδρόμιον.

εἰς τὰς τρεῖς ἐκκλησίας ἐναλλάξ, καὶ ἀρθῆ διὰ τοῦ μέσου τούτου πᾶν παράπονον ἐκ μέρους τῶν βουλγαριστῶν, καὶ ἱκανοποιηθῶσι τρόπον τινά καὶ αἱ ἐπὶ τούτῳ πλάγαι ἀξιώσεις τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ ἀρχῆς»³⁷.

«Ἡμεῖς μολονότι οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι... ὀλίγοι, νομίζοντες ὅτι δὲν θὰ παύσουν αἱ ταραχαί, ἐφέραμεν ἓνα ἱερέα τῆς θρησκείας μας, διὰ νὰ διαβάξῃ βουλγαρικὰ εἰς ὅλας τὰς ἐκκλησίας»³⁸.

Ὅς φαίνεται ἐκ τῶν ἀνωτέρω κειμένων τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν εἰς τὴν σύσκεψιν τῶν προκρίτων καὶ τοῦ Μητροπολίτου, ἦσαν τὰ ἐπανειλημμένα πραξικοπήματα τῶν βουλγαριστῶν, ἡ ἀδιαφορία τῆς τοπικῆς ἀρχῆς, αἱ διαταχαὶ τοῦ Μουτεσαρίφ, αἱ συμβουλαὶ τοῦ Θεσσαλονίκης καὶ ἡ ἐλπίς τερματισμοῦ τῶν ταραχῶν δι' ἱκανοποίησεως αἰτήματος τῶν βουλγαριστῶν.

Ἡ ἀπόφασις τῆς συνεδριάσεως τῶν προκρίτων ἦτο διμερῆς, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἀποπομπὴν τῶν δύο ἱερέων τῶν βουλγαριστῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν μετάκλησιν Ἑλληνοῦ ἱερέως γνώστου τῆς σλαβονικῆς, διὰ νὰ ἱερουργῆ ἐναλλάξ εἰς τοὺς τρεῖς ναοὺς τῶν Βοδενῶν. Οἱ Χατζηπαῦλος καὶ Νάκος δὲν εἶχον θέσιν εἰς τὴν Μητρόπολιν τῶν Βοδενῶν, διότι ἐκλήθησαν ἔξωθεν ἄνευ ἀδείας τοῦ μητροπολίτου καὶ ἐγένοντο αἴτιοι καὶ πρωταγωνισταὶ πολλῶν ταραχῶν. Οὕτω τὸ αἶτημα τῶν βουλγαριστῶν περὶ ἀναγνωρίσεως τῶν ἱερέων των εὐλόγως ἀπερρίφθη. Τὸ ἕτερον αἶτημά των, νὰ παραχωρηθῆ εἰς αὐτοὺς ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, διὰ νὰ τελοῦν ἐκεῖ τὴν λατρείαν σλαβονιστί, ἱκανοποιήθη μερικῶς. Δὲν παρεχωρήθη μονίμως ὁ ναὸς τῶν ἁγίων Ἀναργύρων, διὰ νὰ μὴ σχηματίσουν κοινότητα κλειστήν, ἡ ὁποία μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου θὰ ἀπέβαινεν ἀνεξάρτητος, ἀλλ' ἀπεφασίσθη νὰ τελεῖται ἡ λατρεία σλαβονιστί ἐναλλάξ εἰς ὅλους τοὺς ναοὺς. Ἱερεὺς τῶν βουλγαριστῶν δὲν θὰ ἦτο βουλγαριστῆς, ἀλλὰ εἷς ἱερεὺς τῆς μητροπόλεως, ὁ ὁποῖος θὰ ἐγνώριζε τὴν σλαβονικὴν. Εἷς τοιοῦτος ἱερεὺς μετεκλήθη ἀμέσως εἰς Βοδενά ἀπὸ τὸ χωρίον Τσίσιγας. Οὗτος ἦτο ὀπωσδήποτε ἐλληνικῆς καταγωγῆς, διότι ἄλλως δὲν δικαιολογεῖται ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις τῶν βουλγαριστῶν.

Διὰ τοῦ μέτρου τούτου ἠλπίζετο ὅτι θὰ ἤρχετο ἡ ποθητὴ εἰρήνη εἰς τὴν μητρόπολιν Βοδενῶν, διότι ἱκανοποιεῖτο κατὰ κανονικὸν τρόπον τὸ βασικὸν αἶτημα τῶν βουλγαριστῶν, νὰ τελοῦν δηλαδὴ τὴν λατρείαν των εἰς τὴν γλώσσάν των. Χαρακτηρίζομεν βασικὸν αἶτημα τὸ θέμα τῆς γλώσσης, διότι καὶ οἱ βουλγαρισταὶ ὠμολόγουν, ἔστω καὶ προσποιούμενοι, ὅτι τὸ ζήτημά των ἦτο πρόβλημα γλώσσης καὶ ὄχι θρησκευτικόν. Δυστυχῶς ὅμως αἱ ἐλπίδες τῶν προκρίτων καὶ τοῦ μητροπολίτου διεψεύσθησαν ἀμέσως διότι, ὅταν ἐπαρουσίασαν ἐπισήμως εἰς τὸ Χουκιμάτι τὸν ἱερέα ποὺ θὰ ἐτέλει τὴν λατρείαν εἰς τὴν σλαβονικὴν, οἱ βουλγαρισταὶ δὲν ἐδέχθησαν αὐτὸν ὡς ἱερέα των καὶ ἐτόνισαν «ὅτι διὰ τοῦ Χατζηπαύλου καὶ τοῦ ἄλλου ἱερέως των θ' ἀναγινώσκωσιν εἰς τὴν Ἑκ-

37. Αὐτόθι, ἐπιστ. 35, φ. 22α.

38. Αὐτόθι, ἐπιστ. 39, φ. 26α.

κλησίαν, και ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουσιν Ἄρχιερέα και Πατριαρχεῖον»³⁹. Ἡ ἀρνητικὴ στάσις τῶν βουλγαριστῶν ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς προσπαθείας συμβιβασμοῦ μεταξὺ τῶν βουλγαριστῶν και τῶν πατριαρχικῶν Βοδενῶν. Οἱ βουλγαρισται ἀπέβαλον τὸ προσωπεῖον των και ἀπεκάλυψαν τοὺς πραγματικούς των σκοπούς. Δὲν ἠγείχοντο τὴν ἐξάρτησιν οὔτε ἀπὸ τὸν μητροπολίτην οὔτε ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖον. Ἦθελον νὰ δημιουργήσουν ἀνεξαρτήτους βουλγαριστικὰς χριστιανικὰς κοινότητες, ἐστίας διαδόσεως τοῦ βουλγαρισμοῦ, αἱ ὁποῖαι θὰ κατηθύνοντο ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐπιτροπῆς. Τοῦτο ἦτο φανερὰ ἀνταρσία κατὰ τοῦ Πατριαρχείου και κίνδυνος κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς περιοχῆς. Οἱ Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ὠμίλουν τὸ σλαβομακεδονικὸν ἰδίωμα, ἐκινδύνεουν νὰ πέσουν εἰς τὰ δίκτυα τοῦ βουλγαρισμοῦ και νὰ ἀποκτήσουν βουλγαρικὴν συνείδησιν. Μὲ ὄπλα τὴν σλαβονικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν λατρείαν, τὰ βουλγαρικὰ σχολεῖα, τὴν ἄρνησιν καταβολῆς τῆς ἐπιχορηγήσεως εἰς τὸν μητροπολίτην και τὴν ἀπάτην ἐπέτυχον νὰ παρασύρουν πολλοὺς Ἕλληνας. Ὁ κίνδυνος βουλγαροποιήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἀφύπνισε τοὺς διηρημένους Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι συνησπίσθησαν περὶ τὸν Μητροπολίτην των και ἠγωνίσθησαν κατὰ τοῦ βουλγαρισμοῦ. Ἡ σύγκρουσις βουλγαριστῶν και πατριαρχικῶν ἦτο ἀναπόφευκτος, διότι ἐξέλιπε πᾶσα ἐλπίς συμβιβασμοῦ.

Εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι συγγρόνως τέρμα τῶν συμβιβαστικῶν προσπαθειῶν πρὸς ἕρσιν τῶν διαφορῶν μεταξὺ βουλγαριστῶν και πατριαρχικῶν εἰς Βοδενὰ και ἀφετηρία σφοδροτέρων συγκρούσεων μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων, τελειώνει και ἡ παροῦσα μελέτη. Εἰς τὰς τελευταίας γραμμὰς αὐτῆς πρέπει νὰ τονίσωμεν σημεῖα τινα. Ὁ μητροπολίτης Βοδενῶν ἔδειξε σαφῶς διὰ τῆς στάσεώς του ὅτι εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ αἰτήματα τῶν βουλγαριστῶν ἐντὸς τῶν κανονικῶν πλαισίων. Βασικὰ αἰτήματά των ἦσαν ἡ τέλεσις τῆς λατρείας εἰς τὴν σλαβονικὴν, ἡ παραχώρησις εἰς αὐτοὺς τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων και ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἱερέων των. Ἐξ αὐτῶν τὸ μὲν πρῶτον τὸ ὁποῖον ἔκειτο ἐντὸς τῶν κανονικῶν πλαισίων, ἱκανοποιήθη πλήρως, τὰ δὲ ὑπόλοιπα ἱκανοποιήθησαν μερικῶς, διότι ἡ πλήρης ἱκανοποίησις αὐτῶν θὰ ἐδημιούργει προβλήματα εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν στάσιν τοῦ Ἀγαθαγγέλου οἱ βουλγαρισται μὲ τὴν ἀρνητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀπόφασιν τοῦ μητροπολίτου και τῶν προκρίτων (ἄρχαι Δεκεμβρίου 1870) ἔδειξαν ὅτι οὐδεμίαν εἶχον διάθεσιν διὰ συμβιβασμοὺς και ὅτι ὅπισθεν τοῦ αἰτήματος περὶ γλώσσης σλαβονικῆς εἰς τὴν λατρείαν ἐκρύπτετο ἐπιμελῶς ἄλλος σκοπός, ἡ δημιουργία δηλαδὴ νέας βουλγαρικῆς μητροπόλεως Βοδενῶν διὰ διασπάσεως ἢ και καταλύσεως τῆς διοικητικῆς ἐνότητος τῆς μητροπόλεως, ἀφοῦ δὲν ἀνεγνώριζον τὸν μητροπολίτην Ἀγαθάγγελον και προώριζον τὸν Χατζηπαῦλον διὰ μητροπολίτην των.

39. Αὐτόθι, ἐπιστ. 35, φ. 22α.